ISSN 2454-1974

THE RUBRICS

Journal of Interdisciplinary Studies

International, Peer Reviewed, Indexed

www.therubrics.in

One Day Multidisciplinary International Conference On

Global Perspectives in Higher Education: Issues, Challenges and Remedies

9th March 2024

GPIHE

Volume 6 Issue 3

Conference Proceeding: Special Issue Editors

Dr. Manoj Bhagat, Dr. Pravin Chandak

Dr. Sau. Aparna Patil, Dr. Sunil Chakave

Dr. Deepak Kute

Organized by

Bapuraoji Butle Arts, Narayanrao Bhat Commerce and Bapusaheb Patil Science College, Digras, Dist. Yavatmal

Mungasaji Maharaj Mahavidyalaya Darwha, Dist. Yavatmal

Arts and Commerce College, Bori Arab, Dist. Yavatmal

Published by

Magnus Publishing & Distributors

One Day Multidisciplinary International Conference On

Global Perspectives in Higher Education: Issues, Challenges and Remedies

9th March 2024

Volume 6 Issue 3

Conference Proceeding

Special Issue Editors

Dr. Manoj Bhagat, Dr. Pravin Chandak
Dr. Sau. Aparna Patil, Dr. Sunil Chakave
Dr. Deepak Kute

Organized by

Principal

Bapuraoji Butle Arts, Narayanrao Bhat Commerce and Bapusaheb Patil Science College, Digras, Dist. Yavatmal
Mungasaji Maharaj Mahavidyalaya Darwha, Dist. Yavatmal
Arts and Commerce College, Bori Arab, Dist. Yavatmal

Published by

Magnus Publishing & Distributors

CONTENTS

PART B – MARATHI & HINDI LANGUAGE PAPERS

क्र.	शीर्षक | लेखक	पान क्र.
58	संगीत शिक्षा में नवीनतम रुझान *डॉ. अंजू सूर्यभान फुलझेले*	210
59	कुमारवयीन विद्यार्थ्यांकरीता पॉक्सो कायद्याविषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास *डॉ. निलीमा अंबाडकर, शीला जानरावजी मसराम*	213
60	नवीन आर्थिक बदलाचे शिक्षणावरील परिणाम *डॉ. गजानन संतोषराव कुबडे*	216
61	उच्च शिक्षणाच्या जागतिक दृष्टीकोनात - मराठी विषयाकरीता ज्ञानरचनावादी अध्ययन-अध्यापन कार्यनिती *प्रा.डॉ. निलिमा दे. अंबाडकर, कु. शुभांगी अ. गुलवाडे*	221
62	गो.नी.दांडेकर 'पूर्णामायची लेकरं' या कादंबरीतील भाषिक विविधता *प्रा. डॉ. सुचिता एस. ढेरे*	226
63	अमरावती जिल्ह्यातील निवडक कथात्म वाङ्मयाचा चिकित्सक अभ्यास " *सिम्रेला राजेश देशमुख*	228
64	जागतिकीकरण आणि पर्यावरणीय समस्या : विशेष संदर्भ अणुउर्जा *डॉ. अमोल रमेशराव बोरकर*	232
65	जागतिकीकरण, पर्यावरण आणि पाणी टंचाई एक विश्लेषण *सहा.प्रा. कल्पना वसंतराव राऊत*	234
66	उच्च शिक्षणामध्ये तंत्रज्ञानाच्या एकत्रीकरणाची आवश्यकता *प्रा. डॉ. मंगेश ब. शेळके*	239

ISSN 2454-1974

नवीन आर्थिक बदलाचे शिक्षणावरील परिणाम

डॉ. गजानन संतोषराव कुबडे

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, मातोश्री शांताबाईगोटेकला, वाणिज्यवविज्ञानमहाविद्यालय, वाशिम, जि. वाशिम

प्रस्तावना

जागतिकीकरण म्हणजे जगाचे एकात्म होणे होय. गेल्या शतकाच्या पूर्वार्धापर्यंत जग विभागलेले होते, ते खंडनिहाय होते, तशीच राष्ट्रांची ओळख मुख्य असायची. युरोप, आशिया, अमेरिका, आफ्रिका, ऑस्ट्रेलिया या पंचखंडांची स्वतःची ओळख होती व वैशिष्ट्येही भिन्न होती. तीच गोष्ट देशांची. प्रत्येक देशाचं स्वतःचं व्यक्तिमत्त्व होतं. माणूस स्थलांतरित झाला, तो व्यापार व प्रवास करू लागला; तसे खरे तर जग एकमेकांच्या संपर्कात आले. पर्यटनातून साहसी खलाशांनी नवनवे प्रदेश-देश शोधले. 20 व्या शतकात तार व टेलिफोनने जागतिक संपर्क सुकर केला. मोटार, दुचाकीच्या शोधाने माणसाचे चलनवलन गतिमान केले. 20 व्या शतकाचा उत्तरार्ध संपर्कक्रांतीचा मानला जातो. संगणक, मोबाईल, इंटरनेटमुळे काळ-काम-वेगाचे गणित संपुष्टात आले. माणूस जिथे आहे तिथेच जग येऊन ठेपलं. अंतर, गती, वेळ इत्यादींसंबंधी पूर्वकल्पनांना मिळालेला विराम हे संपर्कक्रांतीचे खरे यश. जगाचे सपाटीकरण यातून आले. म्हणजे जगाची भाषा, पोशाख, अन्न, चलन, कार्यसंस्कृती एक होणं म्हणजे जागतिकीकरण. आंतरराष्ट्रीय व्यापार, आर्थिक गुंतवणूक, तंत्रज्ञान, पर्यावरण, विकास, संस्कृतीच्या एक होण्यातून ते आकाराला आले.

डंकेल करार, गॅट, पेरिस्रोइका, विश्व व्यापार संघटन, संयुक्त राष्ट्रसंघ, इत्यादींचे विविध उपक्रम, प्रतिबंध, नियमावली, उपक्रम, प्रकल्पांमधून जागतिकीकरणास गती मिळाली. त्यांची विविध धोरणे, करार, जाहीरनामे यास कारणीभूत झाले. यातून व्यापार, राजनीती, उद्योग, संपर्क, शिक्षण, संस्कृतीचे जागतिक धोरण उदयास आले. त्याची परिणती व प्रचिती म्हणजे जागतिकीकरण होय. उदारीकरण, खासगीकरणातून निर्माण होणारी भांडवली व्यवस्थाही जागतिकीकरणाचा आधार होय. विशेषतः आर्थिक व तंत्रज्ञानविषयक विस्तार आणि विकासातून जागतिकीकरण उदयास आले. ते आज जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रांवर आपला प्रभाव टाकत आहे, परिणाम करीत आहे.

शोधनिंबधाची उद्दीष्ट्ये

- जागतिकीरकणाची शैक्षणिक बदलाच्या संदर्भात परिभाषा अभ्यासणे.
- जागतिकीरकणाचे शिक्षणव्यवस्थेवरील परिणाम अभ्यासणे.

जागतिकीकरणाची परिभाषा

जेव्हापासून माणूस आपल्या स्थानिक जगापलीकडचा वेध घेऊ लागला, तेव्हापासून जागतिकीकरणाची प्रक्रिया सुरू झाली आहे. हे विश्वचि माझे घर', 'एक हृदय हो भारत जननी', 'विश्वनिडम', 'जय जगत', 'युनिव्हर्स', 'सब दुनिया गोपाल की' या साच्यातून जागतिकीकरण संकल्पना उदयास आली; पण आज ज्या अर्थाने 'जागतिकीकरण' शब्द वापरला जातो, त्यांचे दोन आधार आहेत –

(अ) आर्थिक

(ब) तंत्रज्ञान.

(अ) आर्थिक

आर्थिक जागतिकीकरणात अनेक गोष्टींचा अंतर्भाव होतो. त्यात जगाच्या राजकोषीय धोरणात एकवाक्यता आणणे, सुसूत्रता निर्माण करणे व शिस्त आणणे अपेक्षित आहे.

(ब) तंत्रज्ञान

दुसरीकडे संगणक, इंटरनेटमुळे निर्माण झालेल्या संपर्क-सुविधांद्वारे बौद्धिक, साहित्य, संस्कृती, कलांशिवाय आर्थिक आदान-प्रदान, जागतिक राजकारण, समाजकारण, सांस्कृतिकीकरण, इत्यादींद्वारे जग एकसारखे व निकट संपर्काचे बनविणे शक्य झाल्यानेही जागतिकीकरण गतिमान झाले. ई-मेल, वॉट्सॲप, फेसबुक, ट्विटर, एसएमएस, मोबाईल, लिंक्स, वेबसाईट, ब्लॉग्ज, ॲप्स, ई-बुक, डिजिटायझेशन, आभासी जगनिर्मिती (Vertual World) शक्य झाली.

ISSN 2454-1974

जागतिकीरकणाचे शिक्षणव्यवस्थेवरील परिणाम

शिक्षणातील माध्यमबदल

जगाच्या पाठीवर इंग्रजी अध्यापन ३१ डिसेंबर, १६00 रोजी सुरू झाले. भारतात ते व्हायला त्यानंतर साडेतीनशे वर्षे वाट पाहावी लागली. एकोणिसाव्या शतकाच्या मध्यास भारतात कलकत्ता, बॉम्बे व मद्रासमध्ये विद्यापीठे सुरू झाली आणि येथील इंग्रजी शिक्षणास सुरुवात झाली. प्रारंभीच्या काळात इंग्रजी बोलता आले पाहिजे, इतक्या माफक अपेक्षेने पहिल्या शंभर वर्षांत इंग्रजी शिकविले गेले. विसाव्या शतकाच्या प्रारंभी लिखित इंग्रजीचा आग्रह धरला जाऊन इंग्रजी रीडर (पाठ्यपुस्तक)द्वारे प्रत्यक्ष पद्धतीने (Direct Method) इंग्रजी सुरू झाले. स्वातंत्र्योत्तर काळा दुय्यम भाषा म्हणून (Second Language) इंग्रजी शिकविली जाऊ लागली. हा काळत देशी भाषांच्या अभिमानाचा काळ होता. सन १९६० ते १९८० च्या काळात इंग्रजीच्या शास्त्रोक्त अध्यापनाचा आग्रह समाजात मूळ धरू लागला. जिल्ह्याच्या ठिकाणी एखादी इंग्रजी शाळा असे. समाजातील उच्च उत्पन्न गटातील पालकांची मुले अशा शाळांत जात. सन १९७५ ला सर्वत्र नवा आकृतिबंध (१०+२+३) आला, तरी इंग्रजीचे स्थान अभ्यासक्रमात दुय्यमच राहिले. उच्च शिक्षणाच्या वाढत्या प्रचार-प्रसारातून जो नवशिक्षित पालकवर्ग उदयाला आला, त्याला सन १९९० च्या दरम्यान जागतिकीकरणाची चाहूल लागली. सर्वप्रथम उच्च शिक्षणात माध्यम म्हणून आग्रह धरणारे विद्यार्थी उदयाला आले. वाणिज्यविषयक शाखा ज्या मराठीत शिकवीत, तिथे इंग्रजीचा आग्रह धरला गेला. अभियांत्रिकी, वैद्यकीय महाविद्यालयांत इंग्रजीत अध्यापन होत असे. व्यवस्थापन, संगणक, विधी, पत्रकारिता, इ. क्षेत्रांत जे नवे अभ्यासक्रम आले ते इंग्रजीत. या सर्वांतून उच्च शिक्षणाची सार्वत्रिक भाषाइंग्रजी झाली. प्रादेशिक वा मातृभाषेत शिक्षण घेणारे विद्यार्थी उच्च शिक्षणात कच्चे राहतात, त्या जाणिवेने पालकांनी शाळांमध्ये इंग्रजी, अर्धइंग्रजी (Semi English) चा आग्रह धरण्यातून माध्यमिक शाळांत इंग्रजीत शिकविणे पसंत केले जाऊ लागले. आंतरराष्ट्रीय देवाण-घेवाण, इंटरनेटची भाषा इंग्रजी बनली. पर्यटनात- विशेषतः विदेशी पर्यटनात - जागतिकीकरणाने वाढ झाली. त्यातून इंग्रजीच्या सार्वत्रिकीकरणाचे भान सर्वसामान्यांस झाले; पण सर्वांत मोठी अनुभूती दिली ती मोबाईलने. या साधनाने खरे तर जागतिकीकरण सर्वदूर पोहोचविले.

एकेकाळी शाळा-महाविद्यालयांत इंग्रजी हे अनुवाद पद्धतीने शिकविले जायचे. आज प्रथम भाषा व प्रत्यक्ष पद्धती, संरचना पद्धती (Structural method) ने शिकविले जाते. शिवाय संवादी कौशल्यावर भर दिल्याने सर्वसामान्य विद्यार्थ्यांतील इंग्रजीचा न्यूनगंड कमी झाला. जागतिकीकरणाने सर्व भाषांचे इंग्रजीकरण करण्याचा झपाटा लावल्याने दैनंदिन भाषा-व्यवहारांत इंग्रजीचे वाढते आक्रमण प्रादेशिक भाषा प्रदूषित करीत आहे. नवी पिढी घरी मातृभाषा बोलते, टीव्हीवर हिंदी कार्यक्रम पाहते, शाळेत इंग्रजी शिकते; त्यामुळे ती त्रैभाषिक झाली आहे. तिला एकही भाषा धड येत नाही.

सार्वत्रिक शिक्षणाकडून खासगीकरणाकडे

स्वातंत्र्यानंतर भारताने शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचे धोरण अवलंबून स्थानिक स्वराज्य संस्थांमार्फत शिक्षणप्रसार सुरू केला. स्वातंत्र्यपूर्व काळात राष्ट्रीय चळवळीचा भाग म्हणून देशी वा राष्ट्रीय शिक्षणाच्या शाळा शहरांबरोबर खेड्यांतही सुरू झाल्या. व्हॉलंटरी स्कूलची चळवळ ही टिळक-आगरकरांच्या पुढाकाराने व राष्ट्रीय चळवळीचे साधन म्हणून सुरू झाली. नंतर लोकल सेल्फ गव्हर्मेंट म्हणजे स्थानिक स्वराज्य संस्था सुरू होऊन लोकल बोर्ड अस्तित्वात आली. त्यांनी व्हॉलंटरी स्कूल्स (खासगी शाळा) ताब्यात घेतल्या. स्वातंत्र्यानंतर नगर परिषदा व जिल्हा परिषदांमार्फत चालविल्या जाणाऱ्या शाळांद्वारे शासनाने प्राथमिक शिक्षण सार्वत्रिक केले. याबरोबरीनेच साक्षरता प्रसार मोहीम राबवून प्रौढांना साक्षर बनविले. यास समांतर खासगी शाळा महाराष्ट्रात होत्याच. अन्यत्र मात्र प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण मोठ्या प्रमाणात सरकारीच राहिले.

जागतिकीकरणापूर्वीच येथील शाळांच्या गुणवत्तेत झालेल्या घसरणीमुळे खासगी शाळांचे महत्त्व वाढले. नगर परिषदा व जिल्हा परिषदांच्या शाळांना ओहोटी लागण्याचे आणखी एक कारण म्हणजे - या शाळांत शिक्षक होते, पण शिक्षण नव्हते. शिक्षकांची सेवाशाश्वती, वाढती पगारवाढ यांमुळे प्रेमचंद, सानेगुरुजी, वि. स. खांडेकर, धोंडो केशव कर्वेपठडीतील ध्येयवादी शिक्षक जाऊन त्यांची जागा नोकरदार शिक्षकांनी घेतली. शिक्षक व गावचे पुढारी सार्वत्रिक शिक्षणाचा एकीकडे आग्रह धरायचे; पण आपले पाल्य मात्र खासगी शाळांत पाठवित. समाज जसजसा जागा व शिक्षित होत गेला तसे त्यास गुणवत्ताप्रधान, व्यक्तिगत लक्ष देणारे, साधनसंपन्न, आधुनिक तंत्रज्ञान साधनांद्वारे शिक्षण (दृक्-श्राव्य साधने, प्रोजेक्टर, संगणक, इंटरनेट, स्मार्ट बोर्ड, स्मार्ट क्लास, इत्यादी) महत्त्वाचे कसे, हे कळून चुकले. गावाकडून तालुका, तालुक्यातून जिल्हा, जिल्ह्यातून महानगरांकडे शिक्षणासाठी विद्यार्थी धाडण्या-ठेवण्याची पालकांची वाढती धडपड ही जागतिकीकरणाचे भान देणारी, सूचक-सावध धडपड होती. या वाढत्या कलातून इथे आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या शाळा, विदेशी विद्यापीठे यांची मागणी वाढली.

ISSN 2454-1974

उच्च शिक्षणस्तरावर पारंपरिक विद्यापीठांना आज लागलेली गळती ही उद्याच्या आंतरराष्ट्रीय शिक्षणसंस्थांच्या स्पर्धेची सूचक घंटा होय.अनुदानाने शिक्षक व संस्था टिकविता येतील. गुणवत्ता शिक्षण हे शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांसाठी केलेल्या अधिकच्या श्रमावर व संस्थांनी वाढविलेल्या कालसंगत शैक्षणिकसाधनांवरच अवलंबून असते, हे कळायला सर्वसामान्य समज पुरी आहे. महाराष्ट्रातील सार्वत्रिक शिक्षणाच्या गुणवत्तेस घसरण लागण्याचे आणखी एक कारण - येथील विनाअनुदान शिक्षण धोरण, शिक्षणसेवक नियुक्ती, तासिका तत्त्वावर प्राध्यापक नियुक्ती, भौतिक सुविधांचा अभाव, पैसे घेऊन शिक्षक-प्राध्यापकांच्या व शिक्षकेतर कर्मचा-यांच्या वाढत्या नियुक्त्या, वेतनेतर खर्च अनुदान कपात, शाळाभाडे बंद करणे, अशी मोठी यादी देता येणे शक्य आहे. प्राथमिक, माध्यमिक, महाविद्यालयीन व विद्यापीठीय सर्व स्तरांवर गुणवत्तावाढीसाठी सर्व शिक्षा अभियान, राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षण अभियान, विद्यापीठ व महाविद्यालयीन पातळीवर 'रुसा' (RUSA) योजनांची अंमलबजावणी झाली. उच्च शिक्षणात गुणवत्तेसाठी 'नॅक' मानांकन आले, शिक्षक गुणवत्तावाढीसाठी 'एपीआय' (Academic Performance Indicator) आला. सार्वत्रिक शिक्षणाची गुणवत्ता वाढावी म्हणून केलेल्या प्रयत्नांची फलनिष्पत्ती म्हणून शिक्षण भौतिक संपन्न झाले; पण अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके ही कालबाह्यच राहिली. उच्च शिक्षणातील स्वायत्ततेचे प्रतिबिंब म्हणून प्रगत अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके आलीत, असे म्हणणे वस्तुस्थितीचा विपर्यास ठरेल. बालभारतीची पाठ्यपुस्तके व पाठ्यक्रम, विद्यापीठीय अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके यांचे काळाच्या कसोटीवर मूल्यांकन केल्यास विद्यार्थी वर्गात का बसत नाहीत, याचे उत्तर हाती येईल.

मौखिकतेकडून दृक-श्राव्य शिक्षणाकडे

आपण एकविसाव्या शतकात प्रवेश केला आहे. हे शतक 'माहिती व तंत्रज्ञानाचे युग' म्हणून महत्त्वाचे आहे. प्रगत देशातील शिक्षणाचा प्रवास मौखिक अध्यापनाकडून (Oral) दृक्-श्राव्य अध्यापनाकडे (Audio-Visual Teaching) असा होताना दिसतो. प्रगत देशांत जागतिकीकरणामुळे आपले शिक्षण जगात श्रेष्ठ ठरावे म्हणून जागरूकता आढळते. 'पिसा'चे निर्देशांक प्रमाण मानून वाचन, विज्ञान व गणित प्रमाण अभ्यासक्रम भाषा, विज्ञान वगणिताद्वारे अक्षर व अंकांच्या समन्वयाने भौतिकाचा वेध घेण्याची अटकळ त्यामागे दिसून येते. जगाला याचे भान आहे की, नवी विद्यार्थी पिढी ही जन्मतः संगणक साक्षर आहे. ह्याचं वर्णन Digital Native वा Digital Kid असं केलं जातं. नवी आई मुलाला जन्म दिला न म्हणता 'बाळ डाउनलोड केलं' म्हणते. ही बाळे खुळखुळ्याशी न खेळता 'गुगल'शी खेळतात. 'गुगल'नी त्यांना केवळ आवाजी कमांड (Voice mail/App) वर जगाचे ज्ञानाचे महाद्वार उघडे केले आहे. ही पिढी लिहीत नाही, सरळ टंकित (Type) करते. तिला संगणक, मोबाईल, रिमोटच्या सर्व कमांड-इनपुट, आउटपुट, डिलिट, डाउनलोड, कट-पेस्ट, फॉरवर्ड, मेसेजिंग, सेंड -सारे न शिकविता येते. हे सारे खेळ व्हर्म्युअल खेळत व्हर्म्युअल जगाचे नागरिक होतात.

दुसरीकडे हे सारे उघड्या डोळ्यांनी पाहणारे शिक्षण नियोजक, धोरणकर्ते, कुलगुरू, प्राध्यापक, शिक्षक मात्र बदलायला तयार नाहीत. ई-बुकच्या जमान्यात अजून ते कागदी पाठ्यपुस्तकांतच रमून आहेत. अजून ग्रंथालयांत ई-बुक्स, ई-जर्नल्स नगण्य आहेत. शिक्षक-प्राध्यापकांना स्वतःचा मोबाइल शैक्षणिक साधन म्हणून वापरावा वाटत नाही. एकट्या मोबाईलनं हजेरी घेणे, रजाचिठ्ठी, गृहपाठ देणे, ऑडिओ-व्हिडिओ क्लिपद्वारे अध्यापन, व्हॉट्स ॲपद्वारे शंकानिरसन यांसारखी शैक्षणिक कार्ये करणे शक्य असताना, ते करताना ते दिसत नाहीत. स्मार्ट बोर्ड आला तरी आपण ब्लॅक बोर्डमध्येच अडकून आहोत. एलसीडी प्रोजेक्टर असून आपण शिकवतो तोंडीच. प्रकल्प, सर्वेक्षण, जर्नल, गटचर्चा, स्वयंअध्यापन, सहविद्यार्थी अध्यापन अशा नवतंत्रांचा अपवाद वापर आपल्या शैक्षणिक अनास्थेचे लक्षण होय.

संगणक, इंटरनेट, उपग्रह, ॲप्स्, क्लिप्स, ब्लॉग्ज, वेबसाइट, लिंक्स, यू-ट्यूब, विकिपीडिया, ऑनलाईन भाषा, विज्ञान सॉफ्टवेअर आपण वापरू मागत नाही. इंटरनेटवर इतकी शैक्षणिक साधने आहेत की 'chalk and talk च्या जागी 'plug and chug' चा काळ आलाय, हे आपण आचरणात आणत नाही. कॉम्प्युटर लॅब, लँग्वेज लॅब, टचस्क्रीन बोर्ड (स्मार्ट फोन), स्मार्ट क्लास, थ्रीडी क्लास या काही अशक्य गोष्टी नव्हेत. 'डिगो', 'ग्लॉगस्टर', 'प्रेझी', 'ड्रॉपबॉक्स', 'एव्हरनोट', 'वॉलविशर', 'टायटन पॅड', 'स्कायपी', 'विबे', 'विकीस्पेस'सारखी असंख्य साधने मोफत डाउनलोड करून दैनंदिन अध्यापन अधिक प्रभावी, रंजक करणे शक्य आहे. फार नाही, पण किमान संगणक साक्षरता व त्याचा दैनंदिन उपयोग शिक्षकांना अनिवार्य व आकर्षक वाटायला हवा. गरजेचा वाटायला हवा. टू व्हीलर, फोर व्हीलर गरजेचीच,पण लॅपटॉप व इंटरनेटही अनिवार्य मानून शिक्षक स्वतःला आधुनिक बनवतील; तरच ते जागतिकीकरण, खासगीकरण, विदेशी शिक्षण, इत्यादी आव्हानांना प्रतिकार करू शकतील.

नियंत्रिततेकडून स्वायत्ततेकडे

स्वातंत्र्यानंतर भारताने विकासाचे जे धोरण अंगीकारले हो ते, त्यास समाजवादी विचारांची बैठक होती. म्हणून उद्योगात नियंत्रित करणारे सार्वजनिक उद्योग आले, तसे शिक्षणात नियंत्रित धोरणाचे अभ्यासक्रम व संस्था. जागतिकीकरणाचा मूलाधार हा उदारीकरण आहे. त्याचे

ISSN 2454-1974

बीज मुक्त अर्थव्यवस्थेत आहे. मुक्त अर्थव्यवस्था म्हणजे 'कमवा नि खर्च करा'. यात शासकीय अनुदान नसते; दुसरीकडे, शासनास शिक्षण हे निरुत्पादक (Non-Productive) वाटू लागले. समाजही त्याच्याशी सहमत होण्याचे एक कारण असे होते की, कोट्यावधी रुपये वर्षानुवर्षे खचूनही शिक्षणाची गुणवत्ता वाढत नव्हती. शिक्षणव्यवस्था म्हणजे शिक्षक सांभाळण्याचा निरुद्योग, असे स्वरूप होऊन गेले.

एकीकडे जागतिक दर्जाच्या शिक्षणसंस्थांत भारताचे एकही विद्यापीठ नसणे आणि दुसरीकडे येथील विद्यार्थ्यांचा विदेशात शिक्षणार्थ जाण्याचा वाढता ओघआपल्या शिक्षणाची गुणवत्ता सिद्ध करण्यास पुरेसा आहे. बदलत्या काळात शिक्षण हे गुणवत्ता व कौशल्य विकासाचे साधन बनविल्याशिवाय आपणास पर्याय नाही. त्यामुळे सार्वत्रिक नियंत्रित शिक्षणाकडून स्वायत्त विशेष शिक्षणाकडे आपण गेलो, तरच उद्याच्या स्पर्धेच्या जगात टिकून राहू, याचे भान ठेवून येथील शिक्षणाची रचना करणे अटळ व अनिवार्य आहे.

ज्ञानरचनावाद ते कौशल्य विकास

भारतीय शिक्षण औपचारिक होते, तसेच ते केवळ माहिती पुरविणारे होते. त्यात विद्यार्थिकेंद्रिततेचा अभाव होता. उलटपक्षी, जगात मात्र शिक्षणाचे केंद्र विद्यार्थी होते. विशेषतः इ. स. १७५० ते १८५० हा कालखंड आपण पाहू लागलो तर; तर रुसो, पेस्टॉलॉजी, फ्रोबेल यांच्या विचारांमुळे युरोपमध्ये मुलांच्या नैसर्गिक विकासाचे तत्त्व मान्य करून शिक्षणाची रचना करण्यात आली; पण प्रत्यक्षात मात्र शिक्षणात त्याचे प्रतिबिंब दिसून येत नव्हते. मुले स्वतःच आपल्या ज्ञानाची निर्मिती करीत असतात यावर शिक्षकांचा विश्वास नसावा, असे शैक्षणिक वातावरण होते. त्याला छेद देण्याचे कार्य ब्रूनरने केले. त्यातून बालकेंद्री शिक्षणाचा विचार सुरू झाला. सध्या शिक्षणजगतात ज्ञानसंरचनावाद (Constructivism) ची जी चर्चा सुरू आहे, त्यानुसार ज्ञान हे विद्यार्थ्यांकडून आणि विद्यार्थ्यांमध्येच विकसित होत असते, हे मान्य करून ते देण्याची वा हस्तांतरित करण्याची पूर्वापार पद्धत बंद करण्यात आली. ज्ञाननिर्मिती केंद्री अध्यापनास महत्त्व हे ज्ञानसंरचनावादाचे मूळ उद्दिष्ट स्वीकारण्यात आले आहे. त्यासाठी बुद्धीला चालना देणारे वातावरण उपलब्ध करून देण्याची जबाबदारी शिक्षणसंस्थांची व शिक्षकांची असल्याचे स्पष्ट झाले असून, त्यानुसार २०१२ पासून प्राथमिक स्तरावर या नव्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानाचा वापर करण्यात येत आहे.

त्याच्या पुढची पायरी म्हणजे कौशल्यविकास होय. विद्यार्थी केवळ ज्ञानसंपन्न असून भागणार नाही; प्राप्त ज्ञानाचा उपयोग जीवन जगण्यासाठी होणे, ही वर्तमान शिक्षणाची पूर्वअट होऊन बसली आहे. जागतिकीकरणाच्या रेट्यात कुशल मनुष्यबळांची वाढती मागणी लक्षात घेता विद्यार्थी हा तंत्रकुशल असायला हवा, याचे भान देशास झाल्याने शिक्षणात कौशल्यविकासास असाधारण महत्त्व देण्यात आले आहे.

सारांश

आजच्या घडीला भारत हा जगातील सर्वांत तरुण देश आहे. भारताच्या विद्यमान लोकसंख्येच्या ५४ टक्के ही २५ वर्षांच्या आतील तरुण मुले-मुली आहेत. सन २०२२ पर्यंत ही संख्या १०कोटींच्या घरात असेल. (कार्यक्षम तरुण मनुष्यबळ) हे लक्षात घेऊन नव्या शिक्षण धोरणाचा (२०१६) जो मसुदा प्रकाशित करण्यात आला आहे, त्यात शिक्षणाचे व्यावसायीकरण व विद्यार्थ्यांचे कुशल मनुष्यबळात रूपांतर करणे हे उद्दिष्ट निश्चित करण्यात आले आहे. पुढच्या काळात किमान २५ टक्के शिक्षणसंस्थांत कौशल्याधारित शिक्षणक्रम राबविण्याचा शासनाचा मनसुबा असून, तो शिक्षणाच्या जागतिकीकरणाचा अविभाज्य भाग आहे. शिक्षणानंतर विद्यार्थ्यांनी नोकरीमागे धावण्याऐवजी नोकच्या निर्माण करणारे स्वयंरोजगार सुरू करावेत, अशी अपेक्षा त्यामागे आहे. भविष्यकाळात भारताची स्पर्धा अमेरिकेशी न राहता चीनशी राहणार आहे, याचे भानही या धोरणामागे दिसून येते. या बरोबरीने सरकार भविष्यकाळात माहिती व तंत्रज्ञानाधारित शिक्षणावर भर देणार, हेही स्पष्ट आहे. सन १९८६ च्या आणि १९९२ च्या शैक्षणिक धोरणात याचे सूतोवाच करण्यात आले होते. आता ते शिक्षक प्रशिक्षणात अनिवार्य करून नवा शिक्षक माहिती व तंत्रज्ञानविषयक साधनसाक्षर असेल, हे पाहण्यात येणार आहे.

त्यामुळे भारताचे भविष्यलक्ष्यी शिक्षण हे उद्योगमूलक, कौशल्याधारित, उत्पादक, स्वयंअर्थशासित राहणार - ही काळ्या दगडावरची रेघ होय. जागतिकीकरणाने शिक्षणाला दिलेले नवे उत्पादक परिमाण हे नव्या शिक्षणास भौतिक संपन्नतेचे साधन जरूर बनवेल; पण भारतीय समाजमन व समाजरचना लक्षात घेता, येथील उत्पन्नस्तर लक्षात घेता; येथील शिक्षण शासनसाहाय्यित राहिल्याशिवाय विकसित होणार नाही, हे वास्तव विसरता कामा नये. पालकांची आर्थिक क्षमता हा खासगी सशुल्क शिक्षणपद्धतीचा पाया राहणार असेल, तर इथल्या दरडोई उत्पन्नवाढीचा विचार महत्त्वाचा होतो. भारताचा विकासदर आठ टक्क्यांपेक्षा पुढे सरकत नाही. येथील सशुल्क शिक्षण यशस्वी व्हायचे, तर विकासदर दोन आकडी (१० टक्के) होणे गरजेचे आहे. १५ टक्के उच्चशिक्षित विद्यार्थी तयार व्हायचे, तर विकासदरही तितकाच व्हायला हवा.

संदर्भ सूची

ISSN 2454-1974

1. शिक्षण व गुणवत्ता संवर्धन(समाजवादी अध्यापक पत्रिका, ऑगस्ट, २००६
2. शिक्षक घडण : जग अणि आपण(जडणघडण (दिवाळी अंक - २०११)
3. शिक्षण संस्थांचे लोकशाहीकरण (समाजप्रबोधन पत्रिका - नोव्हेबर- डिसेंबर- १९८१)
4. शिक्षणाचे राष्ट्रीयीकरण (शब्दस्नेह : ऑक्टोबर १९८२)
5. एकविसाव्या शतकातील शिक्षकाची घडण('आंतरभारती' वार्षिकांक, इचलकरंजी, मे, २०१४)